

Nailə ƏSKƏR

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru,
dosent

"Koroğlu" dastanı türk xalqlarının epik yaradıcılığında geniş yayılmış dastanlardan biridir. Bu gün "Koroğlu" dastanı türk, qazax, qırğız, özbək, türkmən, tatar, başqır, qaçqaz, Azərbaycan, qaraçay, uyğur və s. xalqlar arasında öz həyatını davam etdirir. Koroğlunun alimlərdən B.Qarıyevə və P.N.Boratava görə "Koroğlu" dastanı türkmən mənşəlidir. Bir çox sovet və Azərbaycan alimlərinin ortaq fikrinə görə isə dastan Cənubi Qafqazda və Azərbaycanda ortaya çıxmış, oradan Anadoluya və yaxın bölgələrə yayılmışdır. Bu dastanın Mərkəzi Asiyada yayılmış variantları içərisində türkmən xalqının "Koroğlu" dastanı xüsusi yer tutur. Dastanın həcmi böyükdür və qollarının sayı etibarilə zəngindir. Azərbaycan və türkmən variantlarında "Koroğlu" dastanının tipoloji xüsusiyyətləri kifayət qədər fərqlilik göstərir. Bu sahədəki araşdırmalar ortaq və fərqli tərəflərini üzə çıxarmaqla dastanın variantlarını daha dərinləndirilməyə xidmət edir. Bu araşdırmalar həm epik yaradıcılığın etnik təfəkkür və mədəniyyətə əlaqəsinin, həm də qardaş xalqlar arasında epik yaradıcılıq mübadiləsinin öyrənilməsinə yardım edir.

Türk dastançılıq gələcəyinin ölməz söz abidəsi olan "Koroğlu" dastanının Qafqaz versiyaları öz daxilində bir neçə variantla bölünür. "Koroğlu" dastanının bəzi qol və məsləhətləri XVII-XVIII əsrlərə aid edilən cümlələrdə, əlyazmalarda, rast gəlinir. İlk dəfə 1830-cu ildə "Tiflissjə vedomosti" dərgisində dastandan kiçik bir hissə çap olunmuşdur. Koroğlu dastanının Azərbaycan versiyalarını əsasən iki əsas variant və bu variantlara bağlı bölgə fərqlilik göstərən qollar olaraq ələ almaq mümkündür. Parisin Milli Kitabxanasında və G.Kekelidze adına Tibilisi Əlyazmalar İnstitutunda qorunan variantlar Koroğlunun ən qədim əlyazmaları hesab olunur. Bunlar, eyni zamanda, dastanın dəyişməz, abidələşmiş forması, söz abidəsidir.

Təbrizli tacir İlyas Muşeqin 1721-ci ilə Azərbaycan dilində, lakin erməni əlifbasında tərtib etdiyi cümgdə topladığı şeirlər "Koroğlu" dastanına aid olan qoşma və gərayıllardan ibarətdir. 13 şeirdən ibarət olan və "Neğmələr kitabı" adlanan cümg Təbriz aşığılarından toplanmışdır. Bu cümg "Koroğlu"ya məxsus ilk böyük həcmli yazılı mənbədir.

Həmçinin Əhərli Şair Əndəlib Qaracadağının 1804-cü ilə aid "Şeirlər məcmuəsi" adlı əlyazmasında da "Koroğlu" dastanından şeirlərin yer aldığını bilirik. Hətəzirdə "Şeirlər məcmuəsi" əlyazmasının orijinal Rusiyada, Sankt-Peterburq şəhərinin Asiya Muzeyinin arxivində saxlanılır. Bu əlyazmadakı Koroğluya məxsus hissəsindəki şeirlər dastanın 1956-cı il nəşrinə əlavə olaraq verilmişdir.

XIX əsrin ortalarına aid edilən, Təbrizdə yazıya alınmış 28 məclisi bir "Koroğlu" nüsxəsi də Gürcüstanda Q.Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda aşkar edilmişdir. Həmin nüsxə L.Q.Claidze, X.Koroğlu, D.Əliyeva, H.İsmaylova, E.Tofiqzadə, F.Bəyat kimi alimlər tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Alimlərin ortaq fikrinə görə, dil və üslub baxımından əlyazma eposun Azərbaycan versiyasına aiddir. Bu əlyazma "Koroğlu" dastanının ən orijinal variantı hesab olunur.

"Koroğlu" dastanının Paris nüsxəsinin söyləyicisi Aşiq Sadiq adı ilə ün qazanmış Sadiq bəy olmuşdur. Dastanı Mirzə Əbdülvahab qələmə almış, Mirzə İsgəndərin nökrə və qulluqçuları - Mirzə Mehdi Gilani, Həzrətqulu bəy

və Yaqub bəy isə bu işə şahidlik etmişlər. Qələmə alınma tarixi: çərşənbə günü, rəbiüləvvəl ayının 15-i, hicri-qəməri 1250-ci il. Əlyazmanın müəllifindən soruşmaq verən son qeyd isə belədir: "Bu nüsxəni əvvəldən axıra qədər Mahmud xan Dünbülü Dircuy toplamışdır. Mətn düzgündür, lakin türki rəsmül-xəttində bir neçə səhv gedibdir. Ulu Mirzə İsgəndər bunu qeyd etsə də, onları düzəltməyə fürsət olmadı".

"Koroğlu" dastanının Paris nüsxəsinə tədqiq etmiş E.Abbasov yazır: "Koroğlu" eposunun Paris əlyazma nüsxəsi elmi ədəbiyyatda bir çox adlar altında məlumdur. Görkəmli koroğlunuşunaslardan P.N.Boratav ondan "Paris rəvayəti", B.Qarıyev "Cənubi Azərbaycan versiyası", M.H.Təhmasib, F.Fərhadov, A.Nəbiyev "Xodzko variantı" və "Xodzko nəşri", X.Koroğlu "Xodzko nəşri" və ya "Xodzko versiyası" kimi bəhs etmişlər. Paris nüsxəsi ifadəsi eposun bu variantının 1997-ci ildə Bakı çapını hazırlamış İ.Abbaslı tərəfindən Azərbaycan elmi ədəbiyyatına gətirilmişdir. Bu ifadə digər sadalananlardan daha dəqiq və elmi olduğu üçün son dövr Azərbaycan folklorşünaslığında daha aktiv işlədilməyə başlamışdır.

(1856), Amerika Birləşmiş Ştatlarında (1971, Nyu York) çap olunub. Həmin variantın müəyyən qolları polyak (1849, Varşava) və gürcü dillərində də (1887, 1908, Tiflis) işıq üzünə gətirilib. Bu əsər Bakıda 1997-ci ildə kirill, 2005-ci ildə latın qrafikalı əlifba ilə nəşr olunmuşdur.

bağlı olaraq bu epik əsərin girişi ilk qoldan başlayır. Azərbaycan qaynaqlarında da "Koroğlu" dastanı haqqında qısa məlumatlara və tənqidi qeydlərə rast gəlinir. M.Təhmasib, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev, F.Fərhadov, Y.İsmaylova və s. koroğlunuşunaslımlar "Koroğlu" dastanının tarixi kökləri, yayılma arealı haqqında ya-

lır. Lakin bu məlumatlar çox öləri olub ciddi informasiya daşımır.

1917-ci ildə ilk dəfə Daşkənddə və Kazanda türkmən "Koroğlu" dastanının bəzi qolları çap olunmuşdur. Nisbətən təkmilləşmiş mətn 1941-ci ildə çap olundu. Məşhur folklor toplayıcısı Ata Çəpov tərəfindən toplanmış mətni Aşiq Pəlvən (Pəlvən baxış) söyləmişdir. 13

Ortaq Dəyərimiz - "Koroğlu" Azərbaycan və Türkmən variantlarında

Paris nüsxəsi 13 məclisə bölünüb, məclislər bir-birindən xətt çökilməklə ayrılıb, xüsusi adlar daşımasalar da əksər halda əvvəldə neçənci məclis olduğu göstərilir. Mətnin yurd (nəsr) hissəsi farsca, şeirləri Azərbaycan türkcəsinə aiddir.

Londona ingilis dilində nəşr olunan neşr 1834-cü ildə Təbrizdə yazıya alınmış Paris (Təbriz) nüsxəsinin tərcüməsi idi. Bundan sonra dastan fransız, alman, polyak və rus dillərində çap olundu. Paris nüsxəsi 1834-cü ildə Təbrizdə Nigarstanlı Aşiq Sadiqdan yazıya alınmış, sonra A.Xodzko tərəfindən İngiltərəyə aparılaraq 1842-ci ildə Londonda ingilis dilində çapdan çıxmışdır. Ardından həmin variant Fransada (üç nəşr - 1843, 1846, 1852-ci illərdə), Almaniyada (1843), Rusiyada

zarkən dastanın türkmən versiyaları haqqında da öz fikir və mülahizələrinə yer vermişlər. Professor A.Nəbiyevin fikincə dastan Zaqafqaziya məkanında yaranmış, şəxələnməmiş və buradan da Türküstan coğrafiyasına keçmişdir: "Qafqaz-Anadolu versiyasının "Koroğlu" sjujetinin türkmən hafizələrinə, oradan da bütün Türküstana yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Türkmən hafizələrinə "Koroğlu" improvizəsi bütövlükdə Azərbaycandan keçmişdir. Təbriz koroğluxanlarının repertuarını bəzəyən eposu türkmən baxışları Türküstanda yaymış, çox keçmədən burada versiya öz yeni improvizə həyatını yaşamaşdır. Baxışlar ənənəvi sjujətdəki "kor edilmiş kişinin oğlunun göstərdiyi qərəmanlıq" gorda dünyaya gələnin qəhrəmanlıq sücaəti ilə əvəz etmişlər".

Bu gün türkmən xalqı Koroğlunu öz əcdadı kimi qəbul edir və dastana böyük ehtiramla yanaşır. Bunun bariz nümunələrindən birini də Türkmenistanın ilk Prezidenti Saparmırat Türkmenbaşının "Ruhnamə" adlı kitabında görürük. Türkmenbaş öz əsərində türkmən tarixindən bəhs edərkən bunu "Oğuzxan, Qorqud Ata, Koroğlu, Mah-tumqulu və Türkmenbaş" olmaqla beş dövrə bölmür. "Ruhnamə"lə "Koroğlu əyyamı" kimi bəhs edilən türkmən tarixinin üçüncü dövrü X-XVI əsrlər arasında əhatə edilir. Bu zaman dilimi əsərdə türkmən xalqının parlaq dövrü olaraq xüsusi olaraq qeyd edilir.

Türkmenistanın müxtəlif bölgələrindən baxışlardan Koroğlunun şəxərəsi ilə bağlı məlumatlar əldə edilmişdir. Daşhəvuz vilayətinin Kalinin kəndindən Qurbanlıq Çaxanoğlu bunu Dağxan bəy, İner bəy, Arslan bəy, Əzber bəy,

Zaman bəy, Ağə bəy, Qaba bəy, Aman bəy, Cığalı bəy, Adı bəy, Rövşən-Göroğlu kimi sıralamışdır.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq "Koroğlu" dastanı və dastan haqqında olan bilgilər alimlərin, bölgəyə gələn və yaxud müəyyən səbəblərdən burada yaşayan səyyahların diqqətini cəlb etmiş və dastanın bəzi hissələri nəşr edilmişdir. Əslində, dastan haqqındakı məlumatlar daha qədimlərə gedir. XVII-XVIII əsrlərdə yaşayan türkmən şairlərinin əsərlərində dastanın adı çəkilir və haqqında məlumatlara yer ver-

qılan ibarət olan kitabı Ata Qovşucov nəşr hazırlamışdır. Bundan sonra dastandan 1958-ci ildə 14 qol, 1980-ci ildə 15 qol, 1990-cı ildə 20 qol toplanaraq nəşr edilmişdir. Ən mükəmməl nəşr isə 1983-cü ildə akademik B.Qarıyevin toplayıb çap etdiyi variant hesab olunur. Bu variant Aşiq Pəlvəndən (Pəlvən baxış) yazıya alınmış rus, türkmən dillərində Moskvada işıq üzünə gətirilmişdir. 1996-cı ildə Əhməd Yasəvi Universitetinin hazırladığı dastan türk və türkmən dillərində 8 cild olaraq 30 qol həcmində Ankaraçda nəşr edilmişdir.

"Koroğlu" dastanı haqqında bir neçə məqalə və toplama işlərinə nəzərə almasaq, demək olar ki, araşdırmalar əsasən sovet dövründə başlamışdır. İstər toplama, nəşr işləri, istərsə də dastanın təhlili, öyrənilməsi bu dövrdə geniş vüsət almışdır. V.M.Jirmonski, H.T.Zaripov, P.Kiçikulov, A.Qovşucov, N.Aşirov B.A.Qarıyev, M.Koseyev, B.Memmedyazov və başqaları tədqiqat işləri apraraq dastanın dövrü, mənşəyi, dili, yayılma coğrafiyası, əhəmiyyəti və s. haqqında fikirlər söyləmiş, öz mülahizələrinə SSRİ və ya Türkmenistan miqyasında məcmuələrdə, kitablarda rus və türkmən dillərində çap etdirmişlər. Türkmenistanda bu işlər bu gün də davam etdirilir və türkmən xalqı "Koroğlu" dastanını öz milli mədəni söz abidəsi hesab edir. Təsədüfi deyildir ki, dastan 2015-ci ildə Türkmenistanda YUNESCO-un dünya irsi siyahısına daxil edilmişdir.

"Koroğlu" dastanı Xəzər dənizindən şərqədə yaşayan Oğuzlar arasında məşhur olmuş, zamanla dillən-dillə yayılaraq özbəklər və qazaxlar arasında da yayılmağa başlamışdır. Oradan da bütün Orta Asiya coğrafiyasına yayılaraq böyük bir ərazidə və çox sayda xalqlar arasında məşhur olmuşdur.

Nəticə olaraq bildirmək mümkündür ki, "Koroğlu" dastanı ümumtürk dastançılıq ənənəsindən doğulmuş, mövzusunu klassik qəhrəmanlıq motiflərindən götürmüş, daha çox şəxələndikcə məhəbbət mövzularının da yer aldığı, qədim oqluğu qədər də gənc, yayılma arealı çox geniş, poetik olaraq kəmil söz abidələrindən biridir. "Koroğlu" dastanı türkün yaşadığı bütün coğrafiyada mövcud olmuş və hələ də həyatını davam etdirir.